

ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ

Яремчук Ірина

Науковий керівник – доц. Андрійчук Іванна

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Питання професійного самовизначення набуває особливого значення у старшому шкільному віці. Молоді люди починають серйозно думати про своє майбутнє, обираючи професійний шлях та визначаючи своє місце в суспільстві. Невизначеність школяра у виборі професії може спричинити чимало негативних наслідків, зокрема таких як погіршення емоційного і психологічного стану (тривога, стрес тощо), складнощі в соціальній взаємодії, уповільнення особистісного розвитку, недостатній розвиток навичок, а також зниження мотивації до навчання.

Впродовж останніх років в Україні відбулося чимало змін соціального, економічного, політичного та безпекового характеру. Поряд з цим набула стрімкого розвитку психологічна наука. Тому підходи до вирішення проблеми професійного самовизначення потребують нового перегляду та переосмислення. Зокрема, необхідно дослідити особливості процесу професійного самовизначення, чинники, які на нього впливають, а також форми та методи активізації даного процесу.

Мета статті: теоретично проаналізувати та емпірично дослідити соціально-психологічні особливості професійного самовизначення старшокласників.

Феномен професійного самовизначення старшокласників досліджували українські науковці Є.І. Головаха, З.Л. Становських, М.Р. Гінзбург, М.С. Вечірко, О.І. Вітковська, П.І. Тарасюк, Н.П. Федоренко, І. С. Булах та інші.

Аналізуючи психолого-педагогічну літературу можна виділити три головні позиції щодо трактування феномену професійного самовизначення. Перша розглядає процес професійного самовизначення в рамках суб'єктного підходу як складову частину життєвого самовизначення особистості.

Наступна позиція заснована на культурно-історичному та діяльнісному підходах. Основна увага при дослідженні професійного самовизначення спрямовувалась на вивчення вікових особливостей психічного та особистісного розвитку особистості саме в періоди підліткового та юнацького віку. Вчені були переконані, що особистісне та професійне самовизначення є ключовим елементом соціальної ситуації розвитку в старшому шкільному віці. На основі цих положень було підтверджено, що самовизначення є центром мотивації, який визначає діяльність старшокласників, їхню поведінку і ставлення до середовища [4].

Третя позиція щодо феномену професійного самовизначення ґрунтується на дослідженні процесу становлення особистості як суб'єкта здійснення професійної діяльності. Також приділяється увага розробці проблеми становлення самосвідомості фахівця. Таким чином, професійне самовизначення триває протягом всього професійного життя. Його не можна зводити до разового акту вибору професії. Крок за кроком людина робить багато виборів. Кожен з них має вагомое значення для подальшого професійного розвитку [3].

Професійне самовизначення О.І. Вітковська характеризує як внутрішню свідому діяльність особистості, яка спрямована на особистісне зростання та самореалізацію. Ключовим у процесі самовизначення є вибір. Його можна охарактеризувати як активність особистості, яку вона здійснює свідомо. В основі вибору лежить розв'язання протиріч (внутрішніх і зовнішніх [2]).

Професійне самовизначення є ключовим психологічним новоутворенням у старшому шкільному віці. Воно є багатограним процесом, оскільки залежить від низки чинників. Проаналізувавши дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців з даного питання, ми пропонуємо наступну класифікацію чинників професійного самовизначення.

Детермінанти професійного самовизначення можна поділити на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх факторів належать соціально-економічні чинники (стан ринку праці та затребуваність певних професій, рівень оплати праці, місце проживання та тип поселення), політичні (безпекова ситуація в країні) та соціокультурні (престиж, соціальні еталони, соціальний статус, імідж, мода, реклама, традиції, менталітет), екологічні (стан навколишнього середовища), соціально-педагогічні (якість освіти, особливості сімейної системи, моделі виховання, вплив значущих дорослих та референтних груп, можливість вступу до обраного навчального закладу).

Внутрішні чинники можна поділити на декілька груп: психофізіологічні, когнітивні, ціннісно-мотиваційні, вольові та рефлексивні. До психофізіологічних можна віднести генетичні задатки, темперамент, вікові та статеві особливості організму тощо.

До ціннісно-мотиваційних чинників належать цінності, система мотивів професійного вибору, професійні інтереси та наміри, нахили, бажання, мотивація досягнення, цілі життя, плани та перспективи, соціально-психологічні установки, потреба в самоактуалізації та професійній компетентності, ставлення до професії та до ситуації професійного вибору, ідеали, особистісні смисли, сенс життя. Вольові чинники професійного самовизначення включають рівень домагань та рівень суб'єктивного контролю.

Серед рефлексивних детермінант варто виокремити самосвідомість, самопізнання та саморозуміння, самооцінка, самоповага, образ власного «Я», здатність до рефлексії, ідентифікація з професією, вміння аналізувати власний досвід. До когнітивних чинників ми віднесли орієнтування особистості у світі професій, уявлення про ринок праці, розуміння характеристик професій (вимоги тощо) та власних можливостей (нахили, здібності, обдарованість, знання, інтелект, вміння та навички; стан здоров'я), вміння об'єктивно співвіднести свої можливості з вимогами професій, а також навички прийняття рішень. До чинників даної групи відноситься також відчуття часових перспектив. Як зазначала у своїх працях І.С. Булах, велику роль у професійному самовизначенні відіграє саме вміння старшокласників зосереджувати свою увагу на найближчому та далекому майбутньому. Вміння прогнозувати - здібність, яка максимально сприяє самовизначенню та здійсненню професійного вибору [1].

Для здійснення аналізу готовності старшокласників зробити професійний вибір було проведено емпіричне дослідження за участю 61 учня 10-х класів Тернопільської спеціалізованої школи I-III ступенів № 5 та Тернопільського навчально-виховного комплексу «Загальноосвітня школа I-III ступенів-медичний лицей № 15». Для дослідження нами було підбрано та використано комплекс діагностичних методик, що відповідав меті дослідження. Зокрема, проаналізуємо детальніше результати отримані за методикою «Професійна компетентність» А. Чернявської, яка дозволила діагностувати здатність учнів зробити професійний вибір за такими критеріями: автономність, інформованість, планування, прийняття рішень та емоційне ставлення до ситуації вибору.

За результатами, отриманими в ході емпіричного дослідження, можна констатувати наступне. Найвищий показник в учнів за шкалою «Планування» - 69,4%. Це означає, що більшості старшокласників непогано вдається ставити професійні цілі та вибирати засоби для їх досягнення. Вони тверезо оцінюють свої можливості та перспективи. Можуть виокремити конкретні кроки, які їм необхідні для втілення професійних планів. Вони можуть адекватно співвіднести позитивні та негативні прогнози на майбутнє. Мають орієнтовні плани щодо професії, місця навчання, пошуку першого робочого місця. Мають уявлення про перешкоди, які можуть виникнути на їхньому шляху.

Дещо менший показник у старшокласників за шкалою «Автономність» - 68%. Даний критерій готовності є досить важливим у здійсненні професійного самовизначення, оскільки демонструє наскільки молоді люди є самостійними та незалежними в своїх думках та діях. В цілому можна зробити висновок, що досліджувані розуміють цілісність своєї особистості, прагнуть до професійної реалізації, приймають відповідальність за свої вчинки. Мають досвід самостійного планування своїх дій, мають більш-менш однакові професійні переваги впродовж тривалого відрізка часу. Вони усвідомлюють необхідність балансувати між своїми бажаннями та наявними можливостями.

У досліджуваних найменший показник за шкалою «Інформованість про світ професій» - 55%. Можна сказати, що старшокласники занадто мало знають про професії та їхні особливості. Варто підвищити обізнаність учнів про умови роботи за професіями, вимоги

професій до людини, які можуть стосуватися як особистісних рис, так і психофізіологічних особливостей, освітнього рівня. Також учні не володіють глибокою інформацією про соціально-економічні потреби свого регіону, мають загальні уявлення з цього приводу.

За шкалами «Уміння приймати рішення» та «Емоційне ставлення» у старшокласників показник 62,6%. Це означає, що в них частково розвинене вміння визначати та оцінювати альтернативи розвитку професійного шляху. Старшокласники розуміють відповідальність за наслідки свого рішення. У досліджуваних на середньому рівні розвинені здібності та сформовані навички, від яких залежить прийняття оптимальних рішень, а саме вміння працювати з інформацією, передбачливість щодо проблем та способів їх вирішення, проникливість, рішучість; делегування обов'язків, оцінювання можливих ризиків та прийняття за них відповідальності тощо. Результат за шкалою «Емоційне ставлення до ситуації вибору професії» свідчить про середній рівень зацікавлення та усвідомлення важливості професійного самовизначення старшокласниками. Цей показник охоплює як ставлення до різних варіантів вибору, так і до самого процесу планування, необхідності прийняття рішення, відповідальності за цей вибір, а також потреби проявляти активність і йти на компроміси.

Отже, професійне самовизначення є тривалим процесом, який не слід розглядати як одномоментний акт вибору професії. Воно триває протягом всього професійного життя людини і складається з прийняття низки рішень на різних етапах: вибір професії, навчального закладу, перекваліфікація тощо.

Існують різні підходи до періодизації етапів професійного самовизначення. Аналізуючи вікову динаміку процесу самовизначення у професійному плані, варто зазначити, що більшість дослідників приділяють особливу увагу віковим періодам, в яких знаходяться старшокласники. На процес професійного самовизначення впливає низка внутрішніх та зовнішніх чинників. Серед головних складових структури професійного самовизначення можна назвати уявлення особистості про професію, про самого себе та сформований образ про себе як фахівця – суб'єкта праці.

Результати емпіричного дослідження готовності старшокласників до професійного самовизначення свідчать про наявність у десятикласників уміння планувати своє професійне майбутнє та достатній рівень незалежності у своїх діях. Рівень зацікавленості у здійсненні професійного вибору та навички прийняття рішень у більшості досліджуваних на середньому рівні. Учням варто пізнавати більше ринок праці, професії та вимоги, оскільки результат за цією шкалою в них виявився найнижчим.

Перспективою даного дослідження є продовження емпіричного дослідження старшокласників за допомогою інших діагностичних інструментів та розробка тренінгової програми стимулювання професійного самовизначення з подальшим її впровадженням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка: монографія. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003. 340 с.
2. Вітковська О.І. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації: дис. канд. психол. наук: 19. 00. 07. Київ. 2002. 24 с.
3. Тарасюк І.П. Теоретичний аналіз проблеми періодизації професійного самовизначення. Гуманіт. вісн. Держ. вищого навч. закл. «Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди». Педагогіка. Психологія. Філологія. Філософія: наук.-теорет. зб. Переяслав-Хмельницький, 2006. Вип. 10. С. 210-213.
4. Федоренко Л.П. Психологічні особливості професійного самовизначення випускників сільських шкіл: дис. канд. психол. наук: 19. 00. 07. Київ. 2020. 263с.

*Станічний Іван
Науковий керівник – доц. Свідерська Галина*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Тривалий вплив війни та постійне переживання травматичних подій призводить до розвитку посттравматичного стресового розладу у постраждалих, а також домінування негативних емоційних станів. Ці стани супроводжуються значними порушеннями психічних,